

«Զարթոնք» օրաթերթը

Մարգարյան Ս. Թ:

պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,
ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ (Երևան, Հայաստան)
sargsyansuren@yandex.ru

Վճռորոշ բառեր՝ սփյուռքահայ մամուլ, Ռամկավար-ազատական կուսակցություն, «Զարթոնք» օրաթերթ

Газета “Зартонк”

Саргсян С. Т.

Институт истории НАН РА (Ереван, Армения)
sargsyansuren@yandex.ru

Резюме: За последние 225 лет изданные в разных частях света более чем 4000 периодические издания на армянском языке являются неотъемлемой частью нашего народа и весьма важно изучение их истории. Армянская периодика тесно связана со всеми сторонами армянской жизни – общественно-политической мысли, культуры, армянского языка и литературы. В свою очередь, историческая судьба армянского народа оставила неизгладимы след на периодические издания.

Положение и уровень прессы армянской диаспоры 1920-ые годы были прямо пропорциональны уровню духовно-культурного развития и жизни страны. В процессе поиска, формирования и становления армянской периодики, в 1937 году по инициативе М. Таматяна и под редакцией В. Текеяна в Бейруте начинает выходить в свет официальный орган Партии рамкавар-азатакан газета “Зартонк”. Главной задачей газеты являлось служение делу сохранения армян, обеспечение связи с родиной и стремление к справедливому решению Армянского вопроса (Ай дата). Преодолевая многие трудности, за все годы своего существования газета с честью выполниоа свою миссию.

Ключевые слова: пресса армянской диаспоры, Партия рамкавар азатакан, газета “Зартонк”

Newspaper “Zartonk”

Sargsyan S. T.

Institute of history of NAS RA (Yerevan, Armenia)
sargsyansuren@yandex.ru

Abstract: Over the past 225 years, more than 4000 periodicals published in different parts of the world in Armenian are an integral part of our people and it is important to study their history. Armenian periodicals are closely connected with all aspects of Armenian life - socio-political thought, culture, the Armenian language and literature. In turn, the historical fate of the Armenian people has left an indelible mark on periodicals.

The position and level of the press of the Armenian diaspora of the 1920s were directly proportional to the level of spiritual and cultural development and life of the country. In the process of searching, forming and establishing the Armenian periodicals, in 1937, on the initiative of M. Tamatyan and edited by V. Tekeyan, the official organ of the Ramkavar-Azatakan Party “Zartonk” newspaper began to be published in Beirut. The newspaper’s main task was to serve the cause of preserving the Armenians, ensuring communication with the motherland and striving for a fair solution to the Armenian issue (Hay Dat). Overcoming many difficulties, for all the years of its existence, the newspaper has fulfilled its mission with honor.

Keywords: press of the Armenian diaspora, Ramkavar Azatakan party, “Zartonk” newspaper

Աշխարհի բոլոր քաղաքակիրթ ժողովուրդների նման, XVIII դարից սկսած հայերի գոյության անբաժանելի մաս է եղել մամուլը: 1794թ. հոկտեմբերի 16-ին լույս տեսած Հ. Շմալոնյանի «Ազդարար» թերթով սկզբնավորված հայ պարբերական մամուլի պատմությունը բազմատեսակ է և բազմաշերտ: Անցած 225 տարիների ընթացքում Հայաստանում և աշխարհի տարբեր երկրներում հրատարակվել են 4000-ից ավելի պարբերականներ, որոնք անգնահատելի նպաստ են բերել հայ ժողովրդի, հայ

հասարակական-քաղաքական կյանքի ու հոգեկերտվածքի ձևավորման գործում:

Հայ ժողովրդի մտավոր ու հասարակական կյանքի զարգացման գրեթե բոլոր փուլերում՝ XVIII դ. վերջից մինչև մեր օրերը, հայ մամուլը սերտ աղերսներ ունի հայ հասարակական-քաղաքական մտքի դրսևորումների ու զարգացման հետ: Բացի լրատվամիջոցի իր գործառույթից, այն եղել է որոշակի գաղափարախոսություններ կրող և քարոզիչ: Լայն իրազեկությանը, հասարակական կյանքի, մշակույթի,

հայոց լեզվի ու հայ գրականության վերաբերյալ հրատապ ու հարուստ հրապարակումներով մամուլը մշտապես կարևոր տեղ է գրավում հատկապես վերջին երեք հարյուրամյակների պատմության մեջ:

Իր հերթին, հայ ժողովրդի պատմական ճակատագիրն էլ անջնջելի դրոշմ է դրել մամուլի բնույթի վրա: Նվաճողների անմարդկային վերաբերմունքն ու կոտորածները, շարունակական թալանը, գաղթօջախների և դրան հաջորդած Սփյուռքի առաջացումը հայության տնտեսական ու քաղաքական կյանքի, մշակութային արժեքների ստեղծման համար տարբեր պայմաններ են ստեղծել:

Մամուլը սերտ առնչություններ ունի պատմության, փիլիսոփայության, մանկավարժության, արվեստի, տնտեսագիտության և այլ հասարակական բնագավառների հետ, որոնք կազմում են մամուլի պատմության բաղադրիչները: Մամուլի պատմության հետազոտական տարածքը՝ պայմանավորված աշխարհագրական և քաղաքական բաժանման սկզբունքներով հանդերձ, ունի նաև համագային ընդգրկումներ: Միշտ մեկնակետ ունենալով բնաշխարհը հայ մշակույթը, հասարակական-քաղաքական միտքը և մամուլը, պատմական մի շարք իրողությունների արդյունքում իրենց հետագա զարգացումն ապրեցին բնաշխարհից դուրս՝ Եվրոպայում, Մերձավոր Արևելքում, Ռուսաստանում, Ամերիկայում և այլուր:

Ճակատագրի բերումով գաղթաշխարհն ու Սփյուռքը ծնվել և մեծ ի մասամբ սնվել են արևմտահայության հաշվին: Սփյուռքահայ մամուլն էլ, ըստ էության, լինելով արևմտահայության օրգանական ժառանգորդը, ավանդույթների կրողն ու շարունակողը՝ միշտ եղել է հայրենիքի կողքին և սատարել նրան: Սակայն 1920-ական թթ. երկրորդ կեսից, բուլշևիկյան կոպիտ մերժողականության հետևանքով Սփյուռքը գրեթե գատվեց նրանից և այդ վիճակը որոշ տատանումներով պահպանվեց մինչև 1960-ական թվականները:

Գաղթաշխարհի սփյուռքահայ վերափոխված մամուլի և հայ գաղթավայրերի սփյուռքացված իրականությունը հայ ժողովրդի պատմության անքակտելի, այն ամբողջացնող և նրա առանձնահատկությունը բնութագրող կարևոր բաղադրիչ է: Տասնամյակներ շարունակ Սփյուռքն ու մամուլը մեկը մյուսով են ապրել, որովհետև «առանց մամուլին՝ հայը չէր կրնար այլևս հայ մնալ» [1]: Մամուլի ուսումնասիրությունը «օժանդակում է ամբողջացնելու մեր ժողովրդի պատմությունը, մասնավորապես սփյուռքահայության պատմությունը» [2], զանի որ Սփյուռքի թելադրած

հարցերն ու խնդիրներն իրենց արտահայտությունը գտան մամուլի օրգաններում:

Հին ու նորաստեղծ թերթերը, հանդեսներն ու ամսագրերը «մեր ժողովուրդը կապեցին իր մայրենի լեզուին, Կոմիտասեան երաժշտութեան, Անդրանիկի յեղափոխականութեան, Էջմիածնի սրբութեան, իր պատմութեան ու մշակույթին» [3]: Դարձան Սփյուռքի նոր իրականության արտացոլողները. «անոնք կերպով մը ընդհանուր հսկիչն են կեանքին, եւ յաճախ ալ կարապետը» [1]: Մամուլի էջերում շոշափվում ու արծարծվում էին կարևորագույն՝ դավանաբանական, ազգային, կենցաղային և սոցիալական հարցեր, ասպարեզ էին գալիս ազգային և սոցիալ-բարոյական սյուժեներով ստեղծագործություններ: Գաղութահայ մամուլի օրգանական շարունակությունը լինելով՝ Սփյուռքում ձևավորվում էր նորը, որը ո՛չ ժամանակակցին էր նման, ո՛չ արևմտահայ մամուլին:

Սփյուռքահայ մամուլը ձևավորեցին աշխարհագրական, քաղաքական, տնտեսական ու հոգեբանական նոր պահանջներն ու գործոնները: Սկզբնական շրջանում իրենց ուրույն դերը խաղացին հատկապես ֆրանսահայ և ամերիկահայ գաղթօջախները: Այդ շրջանում ձևավորվել էր լրագրողական սերունդ, որը եկել էր ոչ միայն շարունակելու նախորդ՝ եղեռնից «վերապրող» սերնդի ավանդույթները, այլև ստեղծելու ժամանակի հրամայականն ու արտահայտությունը հանդիսացող նոր արժեքային լրագրություն: Այդ շրջանի մամուլին հատուկ էր մեծաթիվ գրողների, ուսուցիչների և այլ մտավորականների մասնակցությունը թերթերի խմբագրմանը: Ռամկավար մամուլի դեպքում նրանց թվում էին Վահան Թեքեյանը, Վահե Վահյանը, Միքայել Կյուրճյանը, Վահե Հայկը, Անդրանիկ Ծառուկյանը, Միմոն Միմոնյանը, Մինաս Թեղեղոյանը և ուրիշներ:

Ընդհանուր առմամբ, սփյուռքահայ մամուլի վիճակն ու մակարդակը, չնչին բացառություններով, ուղիղ համեմատական էին տվյալ երկրի հոգևոր-մշակութային զարգացածության աստիճանին ու կենսամակարդակին: Չանգվածային լրատվության կարևորությունն ի հայտ եկավ այն ժամանակ, երբ սփյուռքահայ կյանքի խնդիրները, իրենց զանազան կողմերով ու տարողությամբ, արծարծվեցին դրա միջոցով և համարժեք արձագանք ստացան գաղութահայության կողմից:

XX դարի 20-30-ական թթ. աստիճանաբար արագացավ ինչպես Սփյուռքի, այնպես էլ սփյուռքահայ մամուլի ձևավորման ու կայացման գործընթացը: **Սփյուռքահայ մամուլի պատմությունը** պայմանականորեն **բաժանվում է երեք՝** ա) Սփյուռքահայ մամուլի փնտրտուքի, ձևավորման ու կայացման, բ) ինքնա-

հաստատման, գ) համընդհանուր զարթոնքի փուլերի:

Սփյուռքահայ մամուլի փնտրտուքի, ձևավորման ու կայացման փուլում գաղութահայ մամուլի հենքի վրա տեղի ունեցավ մամուլի սփյուռքացման, վերարժևորման գործընթաց: Ժամանակագրական առումով այս փուլը ներառում է 1920-1940-ական թթ. վերջերը՝ տևական մի ժամանակահատված, երբ հայ ժողովրդի համար «փակվեցավ արտագաղթի եւ պանդխտության ողբալի շրջանը եւ ծնեցավ հույսը Մայր Հայաստանի խանդակաթ գիրկը վերադառնալու» [4]: Ավելի առանձնահատուկ էին հատկապես 1930-1940 թվականները, որոնք «կը նմանին պայթելու աստիճան լեցուն, սեղմուած ու ծանր պարկի մը, որուն մէջ խառն ի խուռն թխմուած են անհաւասար արժէքով հակասական գոյքեր, պիտանի եւ անպէտ իրեր, ոսկին ու ժանգոտ թիթեղը, թանկագին մետաքսն ու անմաքուր լաթը, տեղ տեղ՝ չորցած արինի հետքերով...» [3]: Այդ շրջանում էր, որ նախկինների կողքին սկզբում գուսպ ու վախվորած, հետագայում ավելի համարձակ ու հավակնոտ սկսեցին լույս տեսնել զգալի թվով նոր պարբերականներ: Անկախ ուղղվածությունից, նպատակներից և տպագրության վայրից, դրանք հիմնականում բաժանվում էին վեց խմբի՝ կուսակցական, եկեղեցական, չեզոք, հայրենակցական, երգիծական և մանկական:

Համեմատաբար մեծ թիվ էին կազմում կուսակցական՝ ՌԱԿ, ՄԴՀԿ, ՀՅԴ և համայնավարական պարբերականները: Բավական է նշել, որ մեր օրերում հայ ավանդական կուսակցությունների կարևորագույն և գլխավոր համարվող պարբերականների մեծ մասը հիմնադրվել է հենց այս շրջանում: Դրանցից մեկը Ռամկավար ազատական կուսակցության (ՌԱԿ) պաշտոնական օրգան, ազգային, հասարակական-քաղաքական և գրական «**Չարթօնք**» օրաթերթն էր¹:

Հայ ժողովրդի «մտածումներուն, մարտնչումներուն, իտէալներուն հարագատ մարմնացում» [5] ՌԱԿ-ը կազմավորվեց 1921թ. հեղափոխական, գաղափարական ու մշակութային հարուստ ժառանգության տեր Հայ սահմանադրական ռամկավար, Ժողովրդական և Վերակազմեալ հնչակյան կուսակցությունների ու 1919թ. ամռանը Փարիզում կազմավորված Հայ ազգային ազատական միության միավորման արդյունքում: Դա ուղղակի շարունակությունն էր այն վեհ գործի, որի

ճանապարհին շատ հայորդիներ էին զոհվել և հիմնադրությանը հաջորդած տարիներն այդ միության կենսականության վկաները դարձան:

Լիբանանում ապաստանած հայրենաբաղձ, շինարար ու վեհանձն հայ ժողովուրդը կարողանալով թողափել ցեղասպանության մղձավանջը և ուղղելով մեջքի գոյատևման պայքարում և «կը փափակէր հայ կեանքէն ներս, այլեւս հրամայական պահանջ մըն էր ազդու ձայներ արձակել, այսինքն խօսքը, մանաւանդ տպագիր խօսքը թերթի, այն էլ օրաթերթի էջերէն պէտք է երթար հասնելու հայ ընթերցողներուն» [6]: Այդ թերթերից էր «հերոսական պայքարներու եւ անհամար զոհողութիւններու ծնունդ «Չարթօնքը», որ «հրատարակութեան առաջին օրէն ի վեր, հպարտօրէն կը շարունակէ իր յաղթական ընթացքը, եւ լիովին կը կատարէ իրեն վստահուած ազգանուէր առաքելութիւնը» [7]: Այն շատ գրկանքներ ու հարձակումներ հաղթահարելով հիմնադրվեց ճշմարիտ խոսք ասելու, մամուլի բարոյական վարկը բարձր պահելու, ազգային շահերը և «հայ բարոյականը, ճշմարիտ խօսքին իրաւունքը պաշտպանելու, առաքելությամբ: Ինչպէս նաև՝ իրականացնելու համար չորս գլխավոր նպատակներ՝ «հայութիւնը դարձնել իր բնական երկրին հաւատարիմ քաղաքացի. երկրորդ՝ հայութիւնը հայ պահել, երրորդ՝ հայութիւնը սրտով կապել Հայաստանի, իսկ չորրորդ՝ հետապնդել անկորնչելի ու արդար Հայ Դատը» [5]:

Որոշ ընդհատումներով թերթը լույս է տեսնում 1937 թվականից Լիբանանի մայրաքաղաք Բեյրութում: Սփյուռքում օրաթերթը «հանրային ծառայութեան ձեռնարկ մըն է եւ ճշմարտութեան խուզարկումի միջոց մը», որը հանրությանը տեղյակ է պահում տեղական ու համաշխարհային անցուդարձերին [8]: «Չարթօնքը» հրատարակելու նախաձեռնողներն են եղել «հայ ազատագրական պայքարի ամենէն տիրական, յանդուգն, կորովի դեմքերէն՝ Միհրան Տամատեանը» [5] և Հովսեփ Մեքսենյանը: Արտոնատերը և առաջին պատասխանատու տնօրէնը՝ Բարունակ Թովմասյանը: «Պատգամավորականին հաջորդած եռամյա ժամանակահատվածը նշանավորվեց մի քանի ձեռքբերումներով, որոնցից ամենաէականը Լիբանանի շրջանակի ստեղծումն էր և «Չարթօնք» թերթի հիմնադրումը», - գրում է ՌԱԿ-ի կենսագիրներից Կ. Դալլաքյանը, ապա ավելացնում. «հետագա մի քանի տասնյակ տարիների ընթացքում ՌԱ կուսակցության ճակատագրում այդ թերթին կարևորագույն պատմական դերակատարություն վիճակվեց» [9]:

«Չարթօնքը» հրատարակելու նախաձեռնողներն են եղել «հայ ազատագրական պայքարի ամենէն տիրական, յանդուգն, կորովի դեմքերէն՝ Միհրան Տամատեան» [5], որն իր Իր

¹ Մոտ ապագայում նախատեսում ենք «Չարթօնք» թերթին նվիրված ծավալուն ուսումնասիրություն հրատարակել, ուստի կան հարցեր և հիմնախնդիրներ, որոնց չենք անդրադարձել այս հոդվածում:

փառաւոր անցյալով, մտքի լայն ու խորունկ պաշարով, գորավոր ու համակրելի անհատականությամբ, բոլորին վստահություն էր ներշնչում և Հովսեփ Մեքսենյանը: Թերթի առաջին խմբագիրն է եղել արևմտահայ նշանավոր բանաստեղծ, մեր ժամանակների հայ հոգու մեծագույն երգիչ և «հայ լրագրության ամենն կշռադատ աշխատատերերէն» Վահան Թեքեյանը: Լայնախոհ մտավորական, որը ոչ միայն խորապես գգում էր ժամանակը, այլև դրա միջով ու միջոցով ընդհանուր գծերով տեսնում կամ առնվազն կանխագգում էր գալիք օրը: Տարբեր տարիների ընթացքում թերթի խմբագիրներ են եղել Լևոն Թյությունճյանը, Երվանդ Բեշիշյանը, Հովհաննես Պողոսյանը, Հակոբ Դավիթյանը, Միքայել Նաթանյանը, Գրիգոր Բեքերեջյանը, Համբարձում Գումրույանը, Գերսամ Ահարոնյանը, Հակոբ Ավետիքյանը, Պարույր Աղապաշյանը, Պայծիկ Գալաշյանը, Մևակ Հակոբյանը [8]: Նրանց մեծ մասը Միջուրքի պայմաններում «ամենն զոհաբերող, ամենն տարապարհակ աշխատանք կատարող անձ է, որ ամեն օր կը սպառէ իր աչքին լոյսը եւ կը հալեցնէ իր միտքին իւրը...» [5]:

Սեփական ժողովրդին ողջ կյանքը նվիրաբերած Մ. Տամատեանը, գրում է թերթի հիմնադիր անդամներից Բ. Թովմասյանը, «Հակառակ իր յոգնած մարմնին եւ յառաջացած տարիքին, ընդունեց շարունակել ազգային նուիրումի գործը՝ ձեռնարկելով թերթի հրատարակության», սակայն «չկրցաւ իրականացնել իր ծրագիրը հիւանդութեան պատճառով» [5]: Սակայն ժամանակի հետ զնալով ավելի էր զգացվում այդպիսի հրատարակության անհրաժեշտությունը: Գաղափարակիցների խորհրդակցական ժողովում, որին մասնակցում էին «Հմայեակ Գրանեանը, Յովհաննես Մեքսենեանը, Միքայել Նաթանեանը, Յակոբ Թորոսեանը, Ներսէս Շիրինեանը, Կարապետ Ապանեանը, Մկրտիչ Մարրիեանը, Տոքթ. Տ. Պեգիրճեանը, Տոքթ. Յովսէփ Եոզղաթեանը եւ Բարունակ Թովմասեանը» [5] որոշում են հրատարակել թերթը:

Ռամկավար ազատական կուսակցության պաշտոնաթերթը «Չարթօնքի» կոչման ու ապագայում ծավալելիք գործունեության մասին լավագույնս պարզաբանվում է Վ. Թեքեյանի հեղինակած անդրանիկ խմբագրականում [10]: Երկար քննարկումների արդյունքում ծնվեց թերթը կոչված է «նախ լուր տալու, յետոյ լոյս տալու և խաղաղութիւն բերելու հայ ժողովուրդին, օգնելու համար խաղաղութեան և ոչ թէ կռիւի գործին, որմէ կշտացած և ուժասպառ է Հայ կեանքը», ասված է խմբագրականում [11]: Թերթը պետք է ճշմարտության

հենքի վրա ի մի հավաքի հայությանը և առողջացնի, շարունակում է թերթը:

Հայության ազգային դաստիարակությունը, գրում է հեղինակը, կիսատ մնաց մեր կամքից անկախ, պետք է շարունակվի, որպեսզի ժողովուրդն ապագա ունենա: Կարևոր է սակայն գիտակցել, որ ունենք այդ դաստիարակության պահանջը և չդիմադրենք դրան: Պակաս կարևոր չէ նաև այն, որ մեր սեփական կամքով ազատորեն ընդունենք, մարսենք և գործածենք մեր այնքան դժվարությամբ ձեռք բերած դաստիարակությունը և խուսափենք առաջնորդվել ուրիշների կարծիքներով: Նկատի առնելով, որ այդ դաստիարակությանը նպաստող հանգամանքներն են՝ մեր հերոսական պատմությունը, աշխարհընկալումները, հայերի տեղն ու դերը աշխարհում, քրիստոնեական օրենքները, մասնավորապես պատվիրանները, մեր ավանդույթներն ու ազգային արժեքները, լեզուն, գրականությունը, կրթական հաստատությունները և այլն:

Հարկավոր է նաև չգոհանալ այս արժեքների լոկ պահպանությամբ, ասված է այդ նույն խմբագրականում, այլ անհրաժեշտ է մաքրել դրանք և հղկել, «նորոգել ու թարմացնել, զօրացնել ու քալեցնել ժամանակին հետ, մէկ բառով՝ զանոնք երիտասարդացնել» [11]: Նոր, երիտասարդ մարդկանց ներգրավել ազգային գործերում և դրանով սահուն ապահովել սերնդափոխությունը: Հեղինակն ընդգծում էր նաև հյուրընկալ Լիբանանի հանդեպ «հաւատարիմ և ուղղամիտ քաղաքացիի, անոր ամբողջ ժողովուրդներուն հանդէպ սրտակից բարեկամի», ինչպես նաև Խորհրդային Հայաստանի «բարիքին ու մեծութեան միայն ցանկացողի դիրքը» պահպանելու անհրաժեշտությունը:

Այնուհետև պարզաբանվում է, որ «Չարթօնքը» երկու տարի առաջ պետք է լոյս տեսներ «մեր մեծանուն առաջնորդին և բարեկամին Պ. Մ. Տամատեանի կողմէ», սակայն նրա կրկնված հիվանդության պատճառով դա հնարավոր չէր լինում անել:

Թերթի անդրանիկ համարում տպագրվեց նաև Մ. Տամատեանի այդ առիթով գրված նամակը, որում հեղինակը նշում է, թե դա իր և իր բարեկամների համատեղ նախաձեռնությունն է եղել, որպեսզի հնարավոր դառնա գաղութում գաղափարական մենաստիքության հաղթահարումը: Այնուհետև մեծ հեղափոխականն ու ազգային գործիչը բոլոր բարեկամ-գաղափարակիցներին ուղղում է իր շնորհավորական ուղերձն ու թերթի լոյսընծայման առիթով մաղթում, որ թերթը գաղութի «ստուար մեծամասնության ներքին կեանքի մէջ շինարար անդորրութեան եւ արտաքին աշխարհի հանդէպ

խոհեմ ու արժանավայել ընթացքի մը ուղղութիւնը» հաստատի [12]:

«Չարթօնքը» ավելորդ պերճանքի թերթ չէր, այլ «**ԺՈՂՈՎՐԳԱԿԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՊԱՀԱՆՔԻ**» ծնունդ, որ կոչուած էր հակադարձելու «Հայրենիքի դէմ արձակուած սուտն ու գրպարտութիւնը», հեղաշրջել այն տխուր կացութիւնը, որ «Հայաստանը աւելի ատելի կը ներկայացուէր քան Թուրքիան, խափանել չարիքը եւ երեւական բերել ճշմարտութիւնը» [13] (ընդգծումը հեղինակինն է):

Թերթն առաջին իսկ օրվանից դրական դիրքորոշում որդեգրեց Խորհրդային Հայաստանի նկատմամբ և պայքար ծավալեց հակախորհրդային դիրքորոշում ունեցող քաղաքական ուժերի դէմ: Հրատարակությունը ձեռնարկելու շրջանում Սփյուռքում տիրող իրավիճակի, այն բարելավելուն և ազգային միաբանություն ստեղծելուն ուղղված ջանքերի ու թերթի անցած բեղմնավոր ուղու մասին ճիշտ պատկերացում կազմելուն լավագույնս կնպաստի անդրանիկ համարում տեղ գտած անժամանցելի «Հանոյք է պատասխանել «Չարթօնք»-ի կոչին» հրապարակումը [13]:

Այդ շրջանում հայ միտքը հիմնականում թերթերով էր սնվում և որ դրանք ժողովրդին դիմելու գլխավոր ամբիոններն էին, միաժամանակ՝ գրականության անդաստանը և գիտելիքների գլխավոր աղբյուրը: Հիրավի, «որքան աւելի ծանր պիտի ըլլար մեր պանդուխտի առօրեան, որքան մուշ պիտի ըլլար մոր երդիքը եւ որքան պիտի մսէր մեր հոգին, եթէ չլլար Հայ Թերթը» [8] և իր հիացմունքն է արտահայտում «թուղթի փառքին»: Հայկական հարցն ու հայ դատն անգամ հեղինակի կարծիքով նահանջել ու ամփոփվել էին թերթերի էջերում: Որևէ ազգօգուտ գաղափար, գրում է հեղինակը, որ «կը ծնի հայ մտքի մը մէջ, երբ դժուար է որ վերածուի գործի, փութով կը վերածուի յօդուածի մը կամ խմբագրականի մը՝ գտնելու համար իր վերջը» [8]:

Լուրջ գրականությունն ու արվեստը նահանջում էին, արձանագրում էր հեղինակը, որովհետև դժվար ու ժամանակատար էր դրանք լույս աշխարհ բերելը: Այդ պատճառով թերթեր հրատարակելն ավելի էր կարևորվում, քանի որ «անոր մատակարարած սնունդէն կախում ունի ժողովուրդին մտքի առողջութիւնը» [8]:

Մեր սերնդակիցները, կարդում ենք հոդվածում, ինչպես հանապազօրյա հացը վաստակելուց երկար չէր կարող մտածել, այնպես էլ՝ իր մշակութային պաշարն ապահովելու և «կացութեանց անորոշութիւնը եւ վիճակներու անապահովութիւնը զմեզ բոլորս ալ դարձուցած են պատեհապաշտ» [8]: Իրենք՝ հեղինակի ասելով, վաղվա օրվա նկատմամբ չունեին այն վստահությունը, որ ունեցել էին իրենց

նախորդները: Ակնհայտ էր, որ յուրաքանչյուր գաղութ պարտավոր էր իր միջավայրի պայմաններին համապատասխան առաջ ընթանալ, քանի որ դրանք միմյանցից տարբերվում էին: Այդ տարիներին նրանք առաջ էին ընթանում որպես հայեր, բայց լավ չէին պատկերացնում իրենց հիմնական ուղղությունը: Նույնիսկ չէին կարողանում համաձայնության հանգել հիմնական ու էականի հարցերում: Հետևաբար հայ մամուլն էլ շատ դեպքերում ավելի շատ անմիջական նպատակներ էր հետապնդում, քան «թէ ազգային համայն կեանքի զօրացման եւ միօրինակ հասունութեան կրնայ նպաստել» [8]:

Միտք զարգացնել և հոգին ազնվացնել, այսինքն՝ նախորդ սերունդների նման ազգն առաջնորդել, գրում է հոդվածագիրը, մաշած բարոյախոսության պես էր հնչում: Ժողովուրդի մեջ թափանցելը, պարզաբանում էր հեղինակը, նրա ներքին ապրումների վերլուծությունը և գրականության միջոցով «կեանքը ինչպես որ է», ներկայացնելու համար ամենապակասը Չոխրասպ պետք էր լինել, ապա ցավով ավելացնում, որ հայոց լեզվի հարստացման և ոճի գեղեցկացման ուղղությամբ ճիգերն էլ էին մոռացվել: Պեղումների միջոցով հայ մտքի ստեղծագործությունները և ցեղային արժեքները հայտնաբերելը, որ կատարեցին նախորդ դարի պատմաբան-բանասերները, «այսօր անշահ աշխատանք մը միայն կը կարծուի» [8]:

Պատմական էքսկուրս կատարելով հեղինակը գրում էր, որ XIX դարն ազգային առաջադիմության և մշակութային զարգացման շրջան էր, որը հաճախ անվանում էին «Ազգային Մահմանադրութեան» կամ պարզապես՝ Պոլսական շրջան: Երբ կարևոր դեր ունեն հայ մամուլը, դպրոցը, թատրոնն ու երաժշտությունը: Անգին գանձեր էին պարունակում այդ շրջանում հրատարակված «Արեւելեան մամուլ»-ի, «Արեւելք»-ի, «Մասիս»-ի, «Հայրենիք»-ի, «Լոյս»-ի «Բիւզանդիոն»-ի հավաքածուները, գրում էր հեղինակը, որոնցից արտաստպումներ կատարելը հիմնալի դաստիարակչական արդյունք կարող են տալ մեր ժողովուրդի զարգացման համար: Դրանք բազմապատիկ ավելի արժեքավոր էին, քան աղքատ ոգով գրված մերօրյա խղճուկ շարադրանքները, որոնցով լցված էր հայ մամուլը:

Այդ շրջանի թերթերում, շարունակում է հոդվածագիրը, հայիոյանք ու ոչնչացնող քննադատություն չկար: Բոլորը լծված էին ազգային աշխատանքի, ամենուրեք առաջդիմություն կար և վերելք, որն, ավաղ, երբեմն ժողովրդի լուրջ հակակշռի պակասից մինչև խենթության էր հասնում: Այդ շրջանում ավելի է հղկվում աշխարհաբարը: Դարերով մոռացված գավառի հայությունը սկսում էր հարաբերվել մշակութային կենտրոնների հետ: Հայ ժողովրդի

ձեռքբերումներն ու բարձրագույն արժանիքները ներկայացվում էին օտարներին: Նոր սերունդն անցյալից վերագտնում էր իր ցեղի մայր երակը և սկսում դրանից «նոր կեանք ըմպել»: Աստիճանաբար հստակեցվում էր ազգային իդեալը և հայն սկսում էր առաջ ընթանալ վստահ ուղիներով: Անցյալի կամ ներկայի «վրայ ավստասանքի մը համար չէ որ կը գրուին այս տողերը» [8], պարզաբանում էր հողվածագիրը ապա շարունակում. «Մեր սերունդին մէջ ալ քիչ-քիչ երեւան կու գան ուժեր» [8]: Միայն թե առողջ կորովի որոշ պակաս կար, արձանագրում էր հողվածագիրը, որը միայն քաղաքական և նյութական պայմանների հետևանք չէր, այլ այն որ դեռ հստակ չէր մեր ազգային գերագույն իդեալը հանուն որի ներդրվեր համազգային ուժն ու կորովը:

Նախկինում այդ իդեալը ազգային ազատության գաղափարն էր, որի դրական լուծման գործին «լծում էր Ազգին ուժը ամբողջութեամբ՝ արդիւնաբեր ստեղծագործ աշխատանքով» [8]: Այսօր, եզրակացնում էր հեղինակը, մեր «թոյլ վիճակին պատասխանատուն միաւորիչ համազգային իտեալի պակասն է: Չունինք բոլորին կողմէ ընդունելի միութեան գետին մը» [8]: Եկեղեցի՛ն, արդի Հայաստանը, թրքահայ դա՛տը, զուտ մշակութային աշխատանքը, թե աշխարհաքաղաքացու և համայնական գաղափարները, հարցնում էր հեղինակը: Դրանցից որի՞ն պետք է նախապատվություն տար հայ ժողովուրդը, խիստ կարևոր է: Քանի որ ամեն թերթ մի բան էր ջատագովում, գրում է հողվածագիրը, դրա համար էլ «դեռ չէ ընտրուած գաղթահայութեան մեծագոյն շահերուն ուղեգիծը, որուն հետեւին բոլորը» [8]:

Կարելի չէր հանդուրժել այս կացութիւնը: Պէտք էր «յեղաշրջել կացութիւնը և երեւան բերել ճշմարտութիւնը» և այդ դերն ստանձնեց ՌԱԿ-ն իր պաշտօնաթերթով. «Մեծ ճիգերու եւ զոհողութիւններու երկունքէն ծնաւ «Չարթօնքը», որուն կոչումն ու առաքելութիւնը հայ ժողովուրդին եւ հայրենիքին շահերուն ծառայելն էր» [7]:

Հարկավոր էր ավելի ընդլայնել հիմնախնդիրները, որպէսզի հնարավոր դառնար ազգային միության հիմքը գտնելու համար, քանի որ ազգը պատեհապաշտությամբ միշտ չի կարող ապրել և մի օր պիտի գտնի իր հաստատուն խարխալը: Պէտք էր հավատալ դրան, հավատալ հայ ժողովուրդի իմաստությանը, նրա մնայուն արժեքներին, նրա վերագարթումի կարողությանը և ստեղծագործելու ուժին: Իսկ գաղթահայ մամուլը պիտի դադարեր ներքին պայքարից և կարողանար ազգային դաստիարակության հիանալի դեր կատարել: Կարող էր կորուստից փրկել հայրենի աշխարհից

բերված հիշատակները: Աշխարհի բոլոր կողմերում ցրված հայությանը տեղյակ պահել միմյանցից: Սորվեցնել տեղի ժողովուրդների հետ բարիդրացիական հարաբերություն հաստատել: Այնպես որ, եզրակացնում է հողվածագիրը, «Կ'արժէ հրատարակել թերթ, եթէ ան այս նամբաներով պիտի ջանայ մօտեցնել հայ միտքը քիչ մը ավելի դէպի ազգային ամբողջականութիւն»: Մի բան, որ իսկապես կատարում էր «Չարթօնքը» երկար ժամանակ:

Հիրավի, օրվա հրամայականի ծնունդ էր թերթը, որը կոչված էր գաղութը փրկել հայրենադավությունից: Եվ իսկապես էլ արաբական տպարանում մեծ դժվարությամբ լույս տեսած «Չարթօնքը» ռումբի տպավորություն թողեց: Դրա հրատարակությունը «օրինաբեր գարթօնք եղաւ ամբողջ գաղութին, որ սուտի ու կեղծիքի թմբիի մէջ թաղուած էր» [7]: Այն քաջամարտիկ առաջապահը եղավ պայքարի առաջին գծի վրա և անվարան պաշտպանեց հայրենիքը: Հայրենասիրության դրոշակակիրը եղավ և հայրենիքի իրականությամբ ջերմացրեց ու խանդավառեց հայ զանգվածների սրտերը: Գունաւոր ակնոցով չնայեց հայրենիքին. «առանց բաժնելու հայրենիքին տիրող ռեժիմը, հռչակեց, որ բոլոր ժամանակներու համար հայրենիքը գերագոյն և անսակարկելի սրբութիւն է»²:

Հայրենական պատերազմի տարիներին «Չարթօնքը» լուսաբանել է խորհրդային, ինչպես նաև դաշնակից բանակների ռազմական գործողությունները, մերկացրել գերմանական ֆաշիստների նվաճողական և հակամարդկային գործողությունները: Ետպատերազմյան տարիներին ջատագովել և լավագույնս նպաստել է հայրենադարձությանը, օժանդակել Հայաստան-Սփյուռք կապերի ամրապնդմանը, էջեր տրամադրել գիտության, մշակույթի, լուսավորության և այլ բնագավառներում հայրենիքի բարգավաճումը պատկերող նյութերին, տպագրել հայ և խորհրդային հեղինակների գեղարվեստական ստեղծագործություններն ու տարաբնույթ հողվածները: Առաջին օրվանից «Չարթօնքը» կարողացավ ըմբռնել, որ պատմական անողոք իրադարձությունների հետևանքով հայ ժողովուրդը «կը ներկայացնէ երկու անջատ գոյավիճակ, Հայրենիքի եւ Սփիւռքի մէջ» [14]: Որ դրանցից յուրաքանչյուրն ունի իրենց ուրույն հարցերը, որոնց լուծումը կարելի է ապահովել միայն սեփական միջոցներով: Առօրյան, անցողականն ու մանրուքը չմոլորեցրին թերթին, որի գոյության փաստը կազմեց առանցքը կազմեցին հզորացող Հայրենիքը և մեր ժողովրդի «միավորումն ու

² Բոլոր ժամանակներու համար հայրենիքը գերագոյն և անսակարկելի սրբութիւն է:

քաղաքական ճակատագրին ապահովումը» որպես վերջնական նպատակ:

Հայոց պատմության տարողությամբ և նշանակությամբ կարևորագույն իրադարձություններից **Հայրենադարձության շարժման** հավատավոր ջատագովը եղավ թերթը և «խոսեց խիզախորեն ու նաև խոհեմությամբ: Չդադարեց դատապարտել եղեռնը և միացավ եղեռնագործների ժառանգներից հատուցում պահանջող հավաքական ձայնին» [14]:

«Չարթօնքը» **«կորսված հողերի** իրավատեր համարեց համայն հայությանը» և որպես արդարացի պահանջ համարեց կորսված նահանգների վերամիացումը Հայաստանին: Միաժամանակ չտարվեց պատրանքներով, թե հողվածներով ու հուշագրերով կարելի շահել մի դատ, որի լուծումն աշխատի հզորներից է կախված: Պարկեշտորեն նշեց, որ իրենց ճիգերն ուղղված են հարցը մոռացությունից փրկելուն: Մյուս տեսակետը, որ հետևողականորեն պաշտպանեց թերթը այն էր, որ պատմականորեն հայապատկան և հայահոծ մի շարք շրջաններ պիտի միացվեին Հայաստանին (վրացահայ տարածքները, Նախիջևանն ու ԼՂՀ-ն): Թերթը շեշտում էր նաև, որ անժամանակ ու աղմկարար ամեն մի միջամտություն արտասահմանից կարող էր վտանգել հարցի դրական լուծումը:

Հայաստանյայց եկեղեցու միասնականության պահպանումը ջերեռանդորեն դրսևորվեցին թերթի էջերում: **Ազգապահպանումը նույնպես** եղել և մնում է թերթի առաջնային հիմնախնդիրը: Հայրենասիրության դրոշակակիրը եղավ այն և մեծ գործ կատարեց ազգապահպանության գործում: Հետագայում էլ «Չարթօնքը» եղավ Սփյուռքի ազգապահպան բոլոր ուժերին ու ձեռնակներին խրախուսողը, հրահանգողն ու տարածողը: Ավելին, ինքն էլ հաճախ նախաձեռնեց նոր նախագծեր և սատարեց դրանց իրականացմանը: Մշակույթը, գրականությունը, մամուլն ու դպրոցը վայելում էին թերթի գուրգուրանքը, ցուցմունքներն ու գնահատանքը:

Գաղութահայ բարքերում ազատախոհ ոգու, հանդուրժողականության և ժողովրդավար սկզբունքների տարածումը եղան թերթի ժողովրդին ծառայելու միջոցներից մեկը: Չրպարտիչ կրքի, կովազան բնագղների, անսանձ լեզվազարության, կարգ ու կանոնի հանդեպ բիրտ արհամարհանքի ամենօրյա տիրապետության մեջ թերթի զգաստ հանդարտամտությունը, նուրբ ճաշակը, հարզանքն օրենքի նկատմամբ, գաղութի մեջ հաստատեցին մի չափանիշ, որն ինքնին պիտի բավարեր արդարացնելու դժվար պայմաններում թերթի գոյությունը:

Թերթն ուշադրության կենտրոնում էր պահում միջազգային և սփյուռքահայության ազգային կյանքը: Ազգային շահերի նկատմամբ անզիջող նախաձեռնությունից և մեր հնարավորություններից թելադրված, այն եղավ իրապաշտ ու պարկեշտ այնքան, որքան համեստ, հասարակական հրատապ խնդիրներին իր մոտեցումներում, խուսափելով միշտ անպատասխանատու ճամարտակություններից և թեթևամիտ ցուցամոլությունից: Թերթն ակտիվորեն մասնակցում էր ազգապահպանման, եկեղեցական, դպրոցական, մշակութային, երիտասարդական հարցերին և չնայած 1960-ական թվականների առաջին կեսից սկսած ՀԲԸՄ-ն ուներ իր ինքնուրույն և համակիր մամուլը, լուսաբանում էր նաև այդ կառույցի գործունեությունը: Ուներ գրական, մարզական ու գիտական բաժիններ:

«Չարթօնքը» բավականին լուրջ դժվարություններ ունեցավ **լիբանանյան անիմաստ պատերազմի տարիներին**: Բեյրութի արևելյան մասում գտնվող Թեքեյան կենտրոնի շենքը, որտեղ էին նաև թերթի խմբագրությունն ու տպարանը, աշխարհագրական այդ դիրքի պատճառով հայտնվել էր կռիվների սահմանամերձ շրջանում: Այն հաճախ էր փամփուշտների և հրթիռների թիրախ դառնում և այդ պատճառով թերթի հրատարակությունը երբեմն ընդհատվում էր: Հատկապես 1976 թվականին թերթը լույս տեսավ խիստ անկանոն. «Տագնապի սուր օրերուն՝ Չարթօնք յաճախ լոյս տասաւ երկու էջով, փոխան չորսի», - գրում է այդ իրադարձությունների ակնատես, արևմտահայ ժամանակակից մտավորական Ժիրայր Դանիելյանը [15]: Հատկանշական է նաև, որ այդ տարիների ընթացքում փոփոխություններ եղան, մի քանի երիտասարդներ միացան խմբագրակազմին: «Չարթօնքի» այդ տարիների գլխավոր կորուստը եղավ բազմամյա խմբագրապետ (1948-ի նոյեմբեր-1981 թ. հունվարի) Գերսամ Ահարոնյանի մահը: Նրան փոխարինեց 1977 թվականից խմբագրազմին միացած երիտասարդ Հակոբ Ավետիքյանը:

Թերթն ունեցել է կանանց, մանկապատանեկան, մարզական ու գրական բաժիններ: Նոր տարվա և կուսակցական հորեյանների առիթով լույս է ընծայել բացառիկ համարներ: 1955-1957 և 1959 թվականներին Վարուժան Պետիկյանի խմբագրությամբ առանձին հրատարակությամբ լույս է ընծայել «Չարթօնք սփոր», «Չարթօնք Գրական», «Չարթօնք Մարզական», «Չարթօնք Պարսատիկէն»ը, եւ «Չարթօնք Գիտական» և արաբերեն «ալ-Յաքզա» (1957- 1958 թթ.) հավելվածները: Ինչպես նաև «Հուշամատենան մեծ եղեռնի» (1965 թ.) և այլ «Չարթօնք Բացառիկ» (1962, 1986, 2015, 2017, 2019թթ.) սովորաբաժավալ հատորները:

1995 թվականից «Չարթօնքի» պատասխանատու տնօրենն էր լիբանանահայ աչքի ընկնող մտավորական Պարույր Աղայանը: Թերթը մշտապես իր ուշադրության կենտրոնում էր պահում և շարունակաբար պարզաբանում ՌԱԿ աշխարհայացքն ու տեսակետները կարևոր իրադարձությունների վերաբերյալ, լուսաբանում՝ ծրագիրն ու կանոնագիրը և Հայաստանի ու միջազգային քաղաքական, տնտեսական ու մշակութային անցումը: Լայն տեղ էր հատկացնում հայ գաղութների ազգային կյանքին, անդրադառնում ազգապահպանման, եկեղեցական, երիտասարդական հարցերին, ջատագովում հայրենադարձությունը, օժանդակում Հայաստան-Սփյուռք կապերի ամրապնդմանը:

Մշտապես «Չարթօնքի» հմնական սկզբունքներն են եղել անաչառությունը և օբյեկտիվությունը, որոնց պահպանումը տասնամյակներ շարունակ եղել է թերթի կարևորագույն գործառնություններում: Գոյության առաջին օրվանից թերթն անխոնջ ծառայել է իր երկրին ու ժողովրդին: Անկախ նրանից, թե ինչ ու ինչպիսի ժամանակաշրջաններ են եղել, թերթը մշտապես կանգնած է եղել Հայաստանի ու հայ ժողովրդի կողքին: Կարևոր չի եղել նաև, թե ովքեր են եղել թերթի խմբագիրները, թղթակիցները, ինչ համաշխարհային տեղաշարժեր են գրանցվել, «Չարթօնք»-ը հավատարիմ է մնացել իր որդեգրած սկզբունքներին և դրանով լավ օրինակ է եղել այլ լրատվամիջոցների համար:

«Չարթօնք» օրաթերթի գոյությունը պարզապես տեղեկատվություն հաղորդելը չի եղել, այն շատ ավելի լուրջ գործ է կատարել հայ համայնքում. «Ան կրցած է իր վրայ նոյնացնել հանրային կարծիքի ուղեցոյցի եւ թարգմանի կրկնակ ու դժուարին դերերը, առաջնորդուելով առողջ ու հարօգուտ սկզբունքէն» [1]: Դրանցից նշենք հիմնական երկու ուղղությամբ կատարած աշխատանքները՝ ազգային գիտակցության բարձրացումը և մշտապես ազգային արժեքների դաստիարակությունը: Իսկ այդ ամենը ենթադրում է հայեցի կրթություն, հայոց լեզվի պահպանում և զարգացում: Այս տարիների ընթացքում թերթն առանձնացել է նաև ապագայի նկատմամբ լավատեսություն դրսևորելու տեսանկյունից. «Մասնաւոր գուրգուրանք եւ գիտակից շահագրգռութիւն ցոյց տուալ նորահաս երիտասարդութեան հանդէպ եւ տեւականօրէն շեշտեց առաջնորներու «քատր»եր պատրաստելու գործին անհրաժեշտութիւնը» [8]:

Հեշտ ու խաղաղ չի եղել թերթի անցած ճանապարհը, այն անցել է բազմաթիվ դժվարությունների միջով: Քանի որ Սփյուռքում ընթերցողին հայալեզու մամուլի կողքին պահելն արդեն շատ բարդ գործ էր: Հետո էլ մամուլ

պահելու գործում մեծ դերակատարություն ունեին ֆինանսական միջոցները, որոնց սղությունը մշտապես լուրջ դժվարություններ էր հարուցում, իսկ երբեմն էլ՝ արգելակում սփյուռքյան մամուլի զարգացմանը: Դրանից բացի, էլեկտրոնային մամուլի զարգացմանը զուգահեռ տպագիր մամուլը որոշակի հետընթաց է ապրում: Այնպես որ, օտար երկրում «Չարթօնքի» նման հաջողված օրաթերթ հրատարակելն արդեն հերոսություն էր, տաժանակիր աշխատանք՝ նյութեր հավաքել, խմբագրել, սրբագրել, շարել, թղթակիցների, ընթերցողների հետ աշխատանք տանել և դա ամեն օր: Եվ այդ ամենն արվում էր օտար երկրում հանուն հայ մարդկանց հայեցի դաստիարակության: Իսկ փորձը ցույց է տալիս, որ այն համայնքներում, որտեղ գործել է հայեցի մամուլը, հայոց լեզվի պահպանումը շատ ավելի բարձր մակարդակի վրա է եղել:

«Չարթօնքը» լույս տեսած բոլոր տարիներին ուշադրության կենտրոնում է պահել ինչպես հայերին առնչվող խնդիրները, այնպես էլ միջազգային կարևոր իրադարձությունները: Հենողականորեն արձարծել է Հայկական հարցը, առանց էժանագին ցուցամոլության պայքարել մեծ երազի իրականացման համար: Աներկյուղ պաշտպանել հայ հոգու ու եկեղեցու միասնականության, կրթական ու այլ կառույցների անաղարտ պահպանության համար, առանձնակի գուրգուրանքով պաշտպանել ՀԲԸ-ն: Ամենադժվար պայքարի ընթացքում անգամ դատողության հավասարակշռությունն ու ձևի պարկեշտությունը մնացին «Չարթօնքին» բնորոշող հատկանիշներ, որն իր վայելած արդար հեղինակության խարխիսներն էին: Օրենքի ու չափի այդ գիտակցությունն էր, որ իրեն դարձրեց միշտ օրինապահ և ընդունելի զաղթաշխարհում և երախտագետ հարգանք՝ այդ երկրների ժողովուրդների ու նրանց սրբությունների նկատմամբ: Պարբերաբար ջատագովեց հայ-արաբական եղբայրակցությունը, մշտապես հայտնելով իր երախտագիտությունը հյուրընկալ արաբ ժողովրդին: Այն հիմնեց ու պահպանեց ՌԱԿ-ը, որպես կամավոր տուրք՝ ազգին ու Հայրենիքին:

Արձանագրենք, որ «Սփյուռքում 83 տարի բազմաթիվ իրադարձությունների արձագանքող և օբյեկտիվությունն ու անաչառությունը հիմնականում պահպանող «Չարթօնք» հայերեն թերթի գոյությունն արդեն իսկ հաղթանակ կարելի է համարել [16]: Եվ որքան էլ 1970-ականների ոմբակոծություններն ու դրանց հետևանքը հանդիսացող ապակիների «շխրտոցներն ու աւելի սհաւոր շէնքերու քանդումին յառաջացուցած անագորոյն ժխորը» փորձեն խանգարել «Չարթօնքը» շարունակում էր իր գործը [15]:

Թերթն «անշեղօրէն հաւատարիմ մնաց մամուլի իր սկզբունքներուն, առանց ազդուելու քաղաքական աշխարհի տարուբերող ընթացքէն, նիւթական դժուարութիւններէն, և աստիճանաբար մագցեցաւ ժողովրդական վստահութեան և գաղափարական խօսքի այն բարձրունքին, որ տենչանքին առարկայ է ամէն հայ թերթի սփիւռքի մէջ» [8]: «Չարթօնքը» լիբանանահայ կյանքն ազատագրեց հանրային կարծիքի միաձայն տիրապետութիւնից և ազգային-քաղաքական մտածումը առաջնորդեց դրական և ազգօգուտ ճանապարհ: Չատագովեց օրենքի ու ժողովրդի անկաշկանդ արտահայտվելու գործելակերպը, բռնության, սպառնալիքի և հալածանքի փոխարեն բարձր դասեց ազգային ու համայնքային շահերը կուսակցական ու հատվածական «յաղթանակ»ներից:

Ընթերցողների սրտերում վառ պահեց ճշմարիտ հայրենասիրության կրակը, հայացքն հառեց «Մասիսի փեշերուն վրայ ծաղկող Հայրենի Երկրին, քաղաքամայր Երեւվանը ընդունելով իբր կորիզը, միակ երաշխիքը, վաղուան մեծ Հայաստանի մը» [8]: Եղավ լիբանանահայութեան պահապան հրեշտակը, նրանց բարեկամը, խորհրդատուն, ընկերն ու առաջնորդը, շահերի պաշտպանը, առաջադիմական և դեմոկրատական լուսավոր գաղափարների քարոզիչը, հայ ժողովրդի բոլոր ներքին թշնամիների հարձակումները ետ մղողը: Թերթի խմբագրականները գլուխգործոցներ եղան հայրենասիրության ճանապարհին, զգալի թվով սփյուռքահայեր «Չարթօնքով» ու «Չարթօնք-Սփորով» կապվեցին մայր հայրենիքին և սիրեցի մայրենին [17]: Նրանցից շատերը «Չարթօնք»-ով ոչ միայն ավելի էին հայանում, այլև՝ նրանց մեջ նոր ուժով էր վառվում հայրենասիրության կրակն ու հայրենաբաղձ ձգտումները, որոնք ավելի հզոր թափ առան արցախյան շարժման օրերին. «Անկախ նրանից, թե ինչ ժամանակաշրջան է, այս թերթը կանգնած է եղել Հայաստանի, հայ ժողովրդի կողքին: Կապ չի ունեցել, թե ովքեր են եղել խմբագիրները, թղթակիցները, ինչ համաշխարհային տեղաշարժեր են գրանցվել, «Չարթօնք»-ը հավատարիմ է մնացել իր սկզբունքներին» [18]:

Սփյուռքահայ մամուլի համար Համընդ-հանուր զարթոնքի փուլը՝ 1960-1970թթ., գրեթե վերջնական ձևավորված մի շրջան եղավ, քանի որ հետագա տասնամյակներում՝ մինչև Հայաստանի վերանկախացումը, Սփյուռքում արմատական փոփոխություններ չարձանագրվեցին: Անցյալ տասնամյակները, որոնք «կը նմանին բարդ հաշիւներով եւ անհաւասար ելք ու մուտքով կազմուած մայր տոմարի մը» [3], հուշում են, որ այս տասնամյակը տոմարի այն

մասն է, «որուն վերջին տեղին տակ քաշուած են հաշուեփակի ճակատագրական երկու գիծերը» [3]: Ամենամեծ փոփոխությունն այն եղավ, որ տասնամյակի կեսին, Մեծ եղեռնի հիսնամյակին, Հայաստանն էլ հանկարծ պոռթկաց և պետական որոշումով և արժանավայել հուշարձաններով նվիրագործեց նահատակների հիշատակը: Մյուս կարևոր փոփոխությունն այն եղավ, որ «կուսակցական ակնոցը տեղ տուաւ պետական ակնոցին», երկայթյան վարագույրը տեղի տվեց և ցանկացողը կարող էր այցելել Հայրենիք: Աստիճանաբար տեղի ունեցավ հայրենիքի հայաստանացման գործընթացը, որն անչափ կարևոր շրջադարձ էր Սփյուռքի կյանքում: Այլևս Սփյուռքն ու Հայաստանն սկսեցին խոսել «հայու պես, հայերէն լեզուով եւ Հայկական ոգիով»:

Այս բոլոր գործընթացներն իրենց անմիջական դրսևորումներն ունեցան սփյուռքահայ մամուլում: «Չարթօնքը» մշտապես եղավ Հայրենիքի կողքին, պայքարեց բոլոր խոտոր ուղի ընտրած ուժերի ու նրանց թերթերի դեմ: Թիվ մեկ հարցը՝ օտար հողի վրա հայ մնալ և հայեցի սերունդ մեծացնել, եղավ թերթի հիմնական մտահոգության առարկան: Ամենադրական տեղաշարժն այն եղավ, որ կուսակցություններն ըստ էության աստիճանաբար վերածվեցին մշակութային կազմակերպությունների և միմյանց նկատմամբ որդեգրեցին համեմատաբար հանդուրժողական կեցվածք և ամբողջովին լծցվեցին հայապահպանության դժվարին ու պատվաբեր գործին:

Կարծում եմ, որ **արժանին պետք է մատուցել «Չարթօնքի»** բոլոր գաղափարապաշտ կամավորներին, որոնք երեսունական թուականներից մինչև վերջին տարիները շարունակում են կանգուն պահել թերթը: Սփյուռքահայությանը ծառայող թերթը, որ դպրոց եղավ և դարբնոց, «փարոս եւ մոմ, որ տուաւ եւ կը շարունակէ տալ շողեր իր յոյսէն, որուն դիմաց ան քիչ առ քիչ կը փոքրանայ, կը հալի: Կը հալի, բայց չի հատնիր, որովհետեւ «Չարթօնքը» եւ անոր դրօշակակիրները կը հաւատան Հայաստանին ու Արցախին, Սուրբ Էջմիածնին ու Արարատին, Երեւանին ու Վանին» [19]:

Մերօրյա «Չարթօնքը», ցավոք, այլևս նախկինը չէ: Մի շարք իրադարձություններ՝ ԽՍՀՄ փլուզումը և երկայթյա վարագույրի անհետանալը, լիբանանյան, ապա սիրիական պատերազմները և քաղաքական ու տնտեսական մի շարք գործոնների հետևանքով տարածաշրջանի հայաթափումը, խմբագրակազմի չզոյությունը (թերթը հիմնականում յույս է տեսնում «խմբագրի» որոշ գրչախաղերի և Copy past-երի արդյունքում), ՌԱԿ-ում անառողջ մթնոլորտը և այլ գործոններ այն դարձրել են համեմատաբար անգույն ու անասելիք պարբերական: Հուսանք, որ մոտ ապագայում իրավիճակը կփոխվի,

«Զարթոնք» կվերագարթենի և կրկին կստանձնի իր երբեմնի կարևոր դերակատարությունը հայության կյանքում:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. **Մարտիրոս Գօշ**, 25-ամեակի մը առթիւ, «Զարթոնք» բացառիկ, Պէյրուօ, 1962, էջ 21:
2. **Դալլաքյան Կ.**, Լիբանանի հայ դեմոկրատական մամուլի պատմությունից, Ե., 1964, էջ 4:
3. **Շառուկեան Ա.**, Սփիւռքի տասնամեակները, 60-ամեայ Սփիւռքը, Անհետացած դեմքեր, Հալեպ, 2000, էջ 9:
4. Տէր Խաչատուրեան Ա., Հայ մամուլի մատենագիտական գործեր, [http:// aztagdaily.com/archive](http://aztagdaily.com/archive):
5. **Թովմասեան Բ.**, Ինչու եւ ինչպէս հիմնուեցաւ «Զարթոնք»ը /«Զարթոնք»ի 25 ամեակին եւ ՌԱԿ-ի 40 ամեակին առիթով/, «Զարթոնք» բացառիկ, Պէյրուօ, 1962, էջ 7:
6. **Մանվելյան Ս.**, Պահակներ, արթուն կեցեք, «Զարթոնք» բացառիկ, Պէյրուօ, 1962, էջ 29:
7. Յաղթական 25-ամեակը, «Զարթոնք» բացառիկ, Պէյրուօ, 1962, էջ 33-34:
8. **Փոլատեան Ա.**, Մտաւորական երիտասարդութեան թերթը, «Զարթոնք» բացառիկ, Պէյրուօ, 1962, էջ 27:
9. **Դալլաքյան Կ.**, Ռամկավար ազատական կուսակցության պատմություն (1921-1940), գիրք առաջին, Ե., 1999, էջ 25
10. **Մարգարյան Ս.**, Հայ մամուլը 217 տարեկան, <http://nakshkaryan.blogspot.com/2012/10/217.html>
11. «Զարթոնք» թերթ, թիվ 1, 26 սեպտեմբերի 1937:
12. **Տամատեան Մ.**, Երկու խօսք «Զարթոնք»ին, «Զարթոնք» թերթ, թիվ 1, 26 սեպտեմբերի 1937:
13. Հաճոյք պատասխանել «Զարթոնք-ի կոչին», «Զարթոնք» թերթ, թիվ 1, 1937:
14. **Վահէ-Վահեան**, «Զարթոնք»ը հայ կեանքէն ներս, «Զարթոնք» բացառիկ, Պէյրուօ, 1962, էջ 14:
15. **Դանիելյան Ժ.**, Լիբանանահայ մամուլը պատերազմի տասնամեակին (1975-1984), «Զարթոնք» բացառիկ, 1986, էջ 37-38:
16. **Գասպարյան Ս.**, «Զարթոնք»- բացառիկ, Բէյրուօ, 1962, Պատմաբանասիրական հանդէս, թիվ 63-2(247), տե՛ս նաև՝ [http://hpj.asj-oa.am/513/1/63-2\(247\).pdf](http://hpj.asj-oa.am/513/1/63-2(247).pdf):
17. **Գոյումճեան Յ.**, Լիբանանահայ «Զարթոնքը», «Զարթոնք» բացառիկ, Պէյրուօ, 1962, էջ 19:
18. Ազգային գրադարանում «Զարթոնքի» 80-ամյակին նվիրված միջոցառմանը Սփյուռքի փոխնախարար Սերժ Սրապիոնյանի ելույթը, <https://armenpress.am/arm/news/905995/anacharutya-n-ev-obyektivuty-an-pahpanum-libanani-zartong.html>:
19. **Kevorg Yazdjian**, Lebanese-Armenian press in 2002, Yerevan, 2004, 47 p:

Տճանա/Հանձնվել է՝ 19.03.2020

Рецензирована/Գրախոսվել է՝ 22.03.2020

Принята/Ընդունվել է՝ 24.03.2020